

## ІВАН ЧЕНДЕЙ І КИРИЛО ГАЛАС: ДО ІСТОРІЇ ПИСЬМЕННИЦЬКИХ ВЗАЄМИН

**Анотація.** У статті простежуються епізоди творчих взаємин визнаного майстра української прози ХХ ст. Івана Чендея і відомого українського вченого-мовознавця, активного учасника літературного процесу на Закарпатті 40-х років Кирила Галаса. Пропонований матеріал містить досі не друковані відомості з приватного архіву, а також оцінки відомих фактів творчих і людських взаємин двох особистостей.

**Ключові слова:** Іван Чендей, Кирило Галас, Петро Продан, Петро Лінтур, “Будет день”, Хустська гімназія, літературний процес на Закарпатті.

**Resume.** Episodes of the creative mutual relation between licensed Ukrainian prose-writer Ivan Chendey and famous Ukrainian scientist-philologist, an active representative of the literary process in the Transcarpathia during 40-th Kyrylo Halas are observed in the article. This article includes unpublished information from the private archives and well-known facts of the creative and human mutual relation between two personalities.

**Key words:** Ivan Chendey, Kyrylo Halas, Petro Prodan, Petro Lintur, “Day is to be”, Khust gymnasium, literary process in Transcarpathia.

Історія письменницьких взаємин, як і щира людська дружба, Івана Чендея і Кирила Галаса почалася з часів навчання у Хустській гімназії, де К.Галас навчався протягом 1932—1940 рр., а І.Чендей упродовж 1935—1944 рр. Подією у літературному житті Закарпаття став альманах “Будет день” (Сборникъ Хустской литературной школы), підготовлений зусиллями молодих авторів і надрукований на початку 1941 р. в Хусті. Появу “збірничка” привітав викладач Хустської гімназії Петро Лінтур, схвальними оцінками підтримавши художньо-словесні спроби молоді, котра, на його думку, викристалізувалася в марамороську школу. Він відзначив небувале пошавлення юні, численної, яскравої, яка голосно і сміливо заявляє про свої вимоги... [1, 3—7].

Основну роботу щодо впорядкування альманаху виконали К.Галас і П.Продан. Саме вони збирали, редагували твори молодших авторів, значною мірою визначили структуру збірника, що одержала назву за однойменним віршем К.Галаса.

Напередодні від'їзду до Будапешта К.Галас і П.Продан листовно обмінялись інформацією про долю збірника. “Сидели с Сочкой, — повідомляв П.Продан про свій візит із дому, із Королева, до Хуста, — у Линтура. Он много говорил. На этот раз был в очень поднятом настроении духа. Немного беспокоился за сборник. Говорит, посылал Керче уже две открытки, но тот ни гу-гу” (лист до К.Галаса в Ізу від 9 грудня 1940 р.). А трохи згодом в іншому листі: “Пишешь, что о сборнике ни слуху, ни духу. Не знаю, что случилось с Керчой, а хотелось бы уже видеть наш сборник. Как гимназия? Собираются подписи на сборник? Я рассчитываю, что в Хусте разойдется номеров больше всего” (січень 1941 р.).

Молодші гімназисти активно переймалися долею збірника, а про те, як посувається справа з виданням, повідомляли у листах і листівках до Будапешта, як-от: “Вы ушли. Пусто и пусто. И

Хуст уже не тот, что был. [...] А теперь напишу тебе что-нибудь и о наших бедных литературных делах. Сборник ещё не вышел, и точно не знаем, когда выйдет. Керча писал нам, что около 12 февраля должен выйти; опоздание из-за денег. Увидим, правду ли он говорил” (із листа Д.Кеміня до К.Галаса 10 лютого 1941 р., с. Іза).

Вихід збірника затримувався. У листі від 22 березня 1941 р. (теж з Ізи) Михайло Симулик писав К.Галасу:

“В твоей последней карточке просишь подробно описать наши похождения в Ужгороде. [...] На 16<sup>ое</sup> марта с.г. было назначено первое собрание “Общества Берчени”, по этому поводу поезда в сей день везли даром. И мы решили воспользоваться этим случаем. Мы думали, что, пойдя в Ужгород, мы всё уладим на счёт нашего сборника, но не так сложилось, как думалось. Прийдя в Ужгород, мы три раза стучались в редакции, но никого тут не было. Керчи совсем не было в Ужгороде...”

Завершальний етап аж до виходу альманаху у світ тримав на контролі П.Лінтур, коли К.Галас і П.Продан за сприяння свого вчителя вже стали студентами Будапештського університету й одержали місця в гуртожитку. Докладні фахові оцінки змісту альманаху “Будет день” й об’єктивні акценти про його вплив на літературний процес краю залишаються й досі справою майбутнього...

“Будет день” склали *літературні спроби учнівської молоді* [1, 3], п’ятнадцяти авторів. Поезія представлена іменами: *Красинь* (псевдонім К.Галаса) — 9 поезій відкривають збірник; *Петръ Продань* — 8; *Василій Боржавинь* (Сочка) — 4; *Дима* (Д.Вакаров) — 2; *М.Шпицеръ* — 1; *Николай Меленичъ* — 1; *Дмитрій Лазарь* — 1; *Ольга Дубинина* — 1; *Константинъ Дюричка* — 1. Проза представлена такими авторами: *Красинь* (оповідання “На межѣ”, “Несчастье”), *Петръ Продань* (“Кровь и хлѣбъ”, “Письмо изъ деревни”), *Иванъ Чендей* (“Три мертвеца”, “Максим Сасин”,

“Любовь Ивана Лпсника”, “Убийство”, “Отрывок”), *М.В.Симулик* (“Бдный мальчик”), *В.Босьяк* [В.Вальо] (“Во снѣ”), *М.Кеминь* (“Огни”).

Особливо привабила П.Лінтура новизна лірики, її серйозний зміст, бадьора, життєрадісна тональність і динамізм вірша з багатством розміру і рими [1, 5]. “Ніби подув свіжий східно-карпатський вітер і розганяє хмари, які нависли над нашою батьківщиною...” — так порівнює П.Лінтур твори мараморошців, які вірять у велике майбутнє народу, з більшістю поетів, передчасно і безнадійно зневірених [1, 5]. Окремо автор вступного слова виділяє твори Красіна — оригінальні, які дихають істинною поезією і рясніють глибокими думками, охоплюють читача радісним трепетом [1, 5].

Із спогадів П.Продана випливає, що в збірнику “Будет день” повинна була бути відбита саме робота літературного гуртка, а укладачем був П.Лінтур: “Лейтмотивом збірника укладач зробив вірш Кирила Галаса “Будет день”. І до сьогодні цей вірш я вважаю одним із кращих у нашій тодішній поезії. Він висловлював нашу волю і віру в завтрашній день” [2, 41].

Якщо на момент виходу збірника “Будет день” у К.Галаса, як і в П.Продана, був письменницький досвід в альманасі “12” (Ужгород, 1940), де були надруковані їх відповідно 5<sup>1</sup> і 8 поетичних творів [3], то для інших молодих авторів участь в альманасі “Будет день” була дебютом, безперечно, важливою подією в творчому поступі, у тому числі й для молодого Івана Чендея, що виступив із першими п’ятьма оповіданнями. Із тих далеких тридцятих — сорокових років через усе життя письменник проніс глибоке почуття прихильності, вдячності, захоплення і поваги до свого старшого побратима по перу, майже однолітка Кирила Галаса.

Ще одна оцінка П.Лінтура засвідчує рівень представлених у збірці авторів: “Оповідання Красіна і Чендея, незважаючи на їх чисто художні недоліки, цікаві тим, що вони **намічають** поворот нашої писемності до художнього реалізму” [1, 7]. І далі: “Красін, Продан і Чендей залишаються строгими реалістами — побутописменниками, від початку до кінця. Вони описують щоденне, сіре, багатотрагедальне життя нашого народу. Інша справа, наскільки їм вдається виконати суто художні завдання. Не забуваймо, що вони гімназисти — два тільки що залишили шкільну лаву, третій сидить на ній у 4 класі. Усім їм не вистачає письменницького досвіду і рутини, і вони припускаються помилки, властиві багатьом реалістам — копіюють дійсність, що відбувається за рахунок художності. Однак наполегливою працею над собою вони, без сумніву, подолають цей важливий недолік художньої творчості” [1, 7].

Незалежно один від одного писали свої спогади двоє яскравих представників літературного

процесу на Закарпатті, двоє друзів від гімназійної лави Петро Продан і Кирило Галас. Автобіографічні нариси першого побачили світ в Ужгороді в 2006 році [2]; спогади ж К.Галаса на сотні рукописних сторінок, крім невеликих фрагментів, не опубліковані. В обох описано хустський період (із різним ступенем деталізації), і чимало вражень, оцінок подій збігається, однак факти з історії літературного гуртка (чи літературної студії) наче доповнюють одні одних, а в чомусь різняться. П.Продан відзначав, що в різний час до літстудії прийшли Микола Сокач, Кирило Галас, Петро Продан, Іван Чендей... Названо ще зо два десятки прізвищ [2, 37]. У спогадах К.Галаса — акценти, що дають чітке уявлення, яку участь він брав особисто у стихійно виниклому літературному гуртку, що ним став опікуватися й надавати йому більш організованої форми П.Лінтур. “Інколи я, — пригадував К.Галас, — заходив у гімназійну бібліотеку, за яку відповідав Лінтур, приходили сюди й такі гімназисти, як П.Продан, В.Сочка, В.Варга, В.Вальо, І.Чендей... Кілька раз ми збирались разом, щоб послухати написане нами. Пригадую, Лінтур дуже хвалив початківця І.Чендея (що, до речі, теж починався російською мовою), хоча й зауважував, що йому ще потрібно рости, щоб позбутися фотографування дійсності<sup>\*\*</sup>. Читав свою прозу і В.Вальо, і М.Варга, і П.Продан, навіть я. [...] Пригадую добре, що віршів своїх я тут не читав ні разу, і взагалі Лінтур дізнався про мої вірші лише з газет. Це підкреслюю тому, бо дехто вважав, що я писав вірші чи не під безпосереднім впливом, під опікою і керівництвом Лінтура. Нічого подібного! І Продан, і я писали вірші уже й до знайомства з Лінтуром. І наше зацікавлення літературою на час появи серед нас Лінтура було вже в апогеї. Уплив Лінтура, мабуть, був значним на тих, що були молодшими за нас на кілька років, що прийшли нам на зміну (тут маються на увазі не роки народження, а класи, у яких ми і наші наступники навчалися)”.

Альманах з’явився друком десь у квітні 1941 р. Окрілені літератори влаштували своєрідну “презентацію”, залишивши на сторінках примірника, належного К.Галасові, свої автографи, датовані переважно 30 квітня 1941 р. [див. факсиміле цих документів у кн.: 3, 471—479].

Надзвичайно зворушливо сприймається сьогодні автограф дев’ятнадцятирічного Івана Чендея на берегах сторінки з початком оповідання “Три мертвеца”, іронічний, із гумором, із нотками ностальгії за проведеними разом днями в “бурсі”

<sup>\*\*</sup> П.Продан також у своїх спогадах про Хустську гімназію виокремив І.Чендея і те, як на нього звернув особливу увагу П.Лінтур: “Уже в перших віторах Чендея Лінтур зумів побачити майбутнього великого письменника. Починаючи з віршів, Чендей незбаром повністю перейшов на прозу. Лінтур згодом присвятив низку своїх критичних статей творчості талановитого прозаїка” [2, 37].

<sup>1</sup> Усі ці поезії вміщені у збірнику пам’яті Кирила Галаса [4, 410—419].

(православному інтернаті при Хустській гімназії), з натаками на маленькі таємниці, відомі тільки їм:

*Дорогому другу, брату по перу, в пам'ять Іван Чендей. [Пізніша приписка:] — Помнишь другъ! — интернат? Чобіа!.. эту бурсу нашу. — Помнишь мои глупые стихи?.. — “Будет день войдем в Варшаву, и зайдем Париж!..” Идем! — видим зарю! — ждем восхода солнца... Будем умываться росой!.. Гранит разобьем впрахъ!..*

Ностальгія за юністю в Хусті, за часом великих надій і перших звершень не полишала І.Чендея: автографи всіх подарованих письменником своїх книжок К.Галасу це засвідчують. У квітні 1971 року І.Чендей зайшов до К.Галаса додому, привітав його з п'ятдесятиріччям і подарував свій “Березневий сніг” 1968 року видання та збірку Д.Павличка “Правда кличе” (Львів, 1958), третя сторінка обкладинки якої — з підписом І.Чендея і текстом: *Ужгород, 1958* (очевидно, цю книжку власник просто прихопив зі своєї полиці). А про напис на форзаці книги “Березневий сніг” К.Галас розповів у спеціальній статті “До історії навколо “Березневого снігу”, яка з'явилася друком посмертно у збірнику, присвяченому вшануванню його пам'яті [4, 379—381]. К.Галас “через два десятиліття” вирішив повідати світові драматичну сторінку в долі І.Чендея, із якою виявилася пов'язаною й своя — теж наповнена драматизмом, із випробуванням на порядність, на вірність принципам людяності та стійкості до кон'юнктурних спокус. Докладно пригадати так характерну для радянського університету історію, “гарарам” та ідеологічну “костедобарку”, спонукала стаття О.Мишанича “З позицій оновлення”, у якій ішлося про “Березневий сніг”. Написані К.Галасу на форзаці “крамольної” й забороненої книги слова автора нині сприймаються як важливий документ епохи і цінне свідчення, якими були стосунки І.Чендея і К.Галаса протягом усього періоду від часу їх знайомства:

*Дорогому Кирилу Йосиповичу з думкою про далекі горизонти над Хустом, про далекі овиди 1935 літа. Справді прудко сплили роки од нашої першої з Тобою зустрічі, не кажучи уже про те, що було їх більше буряних і грозяних, аніж тихих і спокійних. І нехай ми з Тобою не часто стрічаємося, говоримо, прекрасне з молодості завжди світить ясно і благодатно! Сам я завжди щасливий і радий зі скарбу, що нам дало село, наш простий селянський рід, наші натружені батьки для доріг у житті прямих і чесних, для праці тої, яка коли і нелегка, зате чесна і чиста для сумління.*

*Бажаю Тобі добра і щастя! Нехай мій “Березневий сніг” (книжка, що принесла все-таки мені куди більше радості і творчого щастя, аніж біди — як би це комусь не хотілося!) нагадує Тобі не про літа, що минули, а про час творення добра на всіх царинах, куди тільки виходить сівач. Нехай і той найскромніший, найнепретензійніший щодо реманенту і висіваних зерен...*

*Щиро Ів. Чендей*

*Ужгород, 5—7 / IV — [19]71 р.*

А ось напис на подарованій книжці повістей та оповідань “Теплий дощ” (К., 1979):

*Дорогому Кирилові Йосиповичу на знак глибокої поваги, для згадки про Хуст і Кіреську 7, про все прекрасне, що бачилося з віддалі в рожевому серпанку... і ніяким іншим. Щиро Ів. Чендей. Ужгород, 9 / I — [19]80 р.*

Цю книгу Кирило Йосипович прочитав із великим інтересом, ділився враженнями від прочитаного зі своїми домашніми, не раз заглядав до неї у вільну хвилину й хвалив стиль і мову творів, підкреслюючи, що саме ця книга засвідчує, що Іван Чендей відбувся як справжній художник, митець слова.

У дарчому написі І.Чендея у збірці новел “Чайки летять на Схід” (Ужгород, 1955) — все та ж незмінна повага, а ще сподівання на повернення К.Галаса у літературу, бо вірив (і не тільки він) у творчий геній свого товариша.

*Дорогому Кирилу Йосиповичу Галасу в знак глибокої поваги і віри в його прекрасний талант, з побажаннями щастя і добра. Ів. Чендей. Ужгород. 9 / I — 1956 р.*

І.Чендей наполегливо спонукав К.Галаса писати. Як же він зрадив появі нового вірша, одержаного від К.Галаса. Написав йому з Ужгорода листа (найімовірніше, це був 1955 рік, коли К.Галас навчався в аспірантурі, а його сім'я жила на квартирі в с. Ізі), запросив при першій нагоді завітати до редакції газети “Закарпатська правда”, де І.Чендей працював із березня 1945 по 1955 р. [5, 776]. Ось зміст цього листа (публікується вперше):

*Дорогий і глибокошанований Кириле Йосиповичу! З одної командировки приїхав, в другу виїхав. В редакції гаряча пора — багато хлопців учить на заочному, доводиться брати на себе більше, як іншим разом. Дістав від Тебе вірша. Скажу від щирого серця — я зрадив йому, як може радіти людина, яка когось дуже поважає, шанує, бажає йому творчих успіхів і добра. Вірш, факт написання вірша, радісне, відрадне явище; вірш дає мені знати, що людина, яка не так давно була сповнена творчих поривань, горіла, не кинула перо назавжди, готова знову працювати. Вірш підтвердив мою надію і віру в те, що Ти не загас, що в Тобі жевріє вогник, з якого може розгорітися справжній вогонь творця.*

*Говорив з редактором, він у нас розумна, чемна, чесна людина, при чому політик, знаючий давати оцінку всьому, при чому оцінку правильну. Говорячи про Тебе, я не міг приховати — думаю, що на це немає найменшої потреби — того, що Ти друкувався в “Неділі”, редактор сам добув номери “Неділі” (звичайно, “Літ[ературної] неділі”!), прочитав децю Твоє, читав інші речі. І коли зайшла мова про друкування вірша, висловив палке бажання побачити Тебе в нашій редакції, поговорити з Тобою, домовитися про написання окремих статей. Я редактору представив Тебе в якнайкращому світлі, Так, як може рекомендувати когось людина, що шанує, поважає, має сама*

*багато з нею спільного. Отже, шановний Кириле Йосиповичу, будеш в Ужгороді, при першій найменшій нагоді зайди до нас, а зайти варто! Певен в тому, що з редакції винесеш хороші думки, підеш з хорошими почуттями. Вірю в те, що відкритий перед Тобою шлях не закриватимеш собі сам, а навпаки.*

*Новин тут небагато. Зустрінемося, децю розповім, розповім більше, як можна написати в листі. Передавай привіт дружині. Чекаємо!!!*

*Бажаю Тобі багато добра і щастя!*

*Іван Чендей.*

Історію появи вірша, про який тут іде мова, і про деякі наслідки після його надрукування в газеті сам автор виклав письмово в своїх спогадах:

“Із своїх аспірантських часів варто, мабуть, розказати про один епізод, пов’язаний із моїми літературними справами. Маю на увазі одну зустріч із колишнім літпрацівником “Закарпатської правди” Сидоряком, який якийсь повів мову про мою колишню писанину, про те, чому не продовжую писати. Завітали ми тоді в ресторан “Верховина”, погомоніли... Закінчили ми на тому, що він запропонував мені до наступного Першотравня написати для газети вірша. Видно, йому хотілось щось поекспериментувати. Я, пам’ятаючи про все, що я вже пройшов, вирішив теж експериментонуті. І вірша я йому написав. А він того вірша надрукував. Скільки переполоху було в обкомі! Чомусь особливо шумів, як мені сказав згодом Сидоряк, працівник обкому Мазанько. Я тоді мимоволі згадав, як той же Мазанько під час одного якогось сходу в обкомі з приводу спадщини Вакарова, на який було

викликано й мене, кілька раз підходив до мене з номером українськомовного журналу “Пробоем”, що виходив свого часу в Празі, показував мені в ньому

вірші якогось Гісема і дуже доскіпувався: чи Гісем — то часом не я? Я того Гісема не знав, не читав і нічого про нього, на жаль, до сьогодні сказати не можу. І ясно, якою була моя відповідь на те “доскіпування”. Але я відчував, що це не заспокоїло Мазанька, що цей “бдительщик” залишився при своєму туполобому переконанні, що Гісем — то таки я, Галас. Недарма ж у прізвищах Галас і Гісем є дві однакові букви! І от коли зчинився переполох навколо факту надрукування в “Закарпатській правді” вірша “крамольника” Галаса, я згадав того Мазанька, який, видно, для того й виплотився на світ, щоб мазати і замазувати” [писано десь перед 1993 р.].

“Ось так... Такі наші з Чендеєм справи...” — у цій фразі К.Галаса наприкінці розповіді про його участь в історії навколо “Березневого снігу” — сконденсований погляд у минуле з відстані часу, настрої від пережитого й передуманого і, може, відчуття полегкості...

К.Галас високо цінував письменницький талант свого друга І.Чендея, а в спогадах неодноразово розповідав про нього. З-поміж тих, що вийшли з “інтернатської братії” непересічними особистостями завдяки високопрофесійному викладанню в Хустській гімназії (“Спасибі їм [учителям — А.Г.] за це! Усім! Бо в цьому єдиному вони були одностайні”) К.Галас називає й Івана Чендея: “Вийшли не безликими коптителями неба, а людьми, які в усякому разі не вкинуть у краску сорому своїх одноплемінників і сучасників”.

## Література

1. Будеть день: Сборник хустской литературной школы подь редакцией ГИК-а; За издание отвѣчаеть А.Ив.Бродій. — Хусть, 1941 (Напечатано въ типографіи ЛАМЪ и Ко въ Унгарѣ; За печатаніе отвѣчаеть: Йосифъ Липоть). — 64 с.
2. *Продан Петро*. Од отчого порога. — Ужгород: Гражда, 2006. — 178 с.
3. 12: Сборник молодых угрорусских поэтов / Подь редакцией ГИК-а. — Ужгородь: Изданіе “Русской правды”, 1940. — 64 с.
4. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). — Вип. 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. — Ужгород, 2002. — 492 с.
5. *Хланта І.В.* Літературне Закарпаття у ХХ столітті: Біобібліографічний покажчик. — Ужгород: Закарпаття, 1995.